

להניח כי המקור דנן הכיר את המאמרים על הזמן של ששה חדשים לתבואה ובכוונה דייק וקבע זמן גידול של חמישה חדשים לקציר ביכורי חיטה ושעורה, כפי שברוב המקרים התכוון לראשית היבולים.

ו. ששה חדשים — לפרגין (ש' 8).

הפרגין נזכרו בספרות חז"ל פעמים אחדות בצירוף: „אורז, דוחן, פרגין ושומשמין" וכולם גידולי קיץ⁴⁷, וכבר מטעם זה אין לקבל את דעתם של פרשנים ופוסקים שזיהו „פרגים" ל-*Papaver*⁴⁸, צמח תבלין שהוא גידול חורף טיפוסי. ברור כי כוונת ההלכות הדנות לגבי הפרגים (והמינים שהזכרנו) בקשר לדיני חלה חמץ ומצה⁴⁹ מתייחסות לגידול ממנו התקינו לחם כלשהו. וצדק רבנו נתן אבי-הישיבה שזיהה פרגים „דירה", היינו דורה⁵⁰, ואמנם בסורית „פרגה" מציין אחד ממיני הדוחן או הדורה, שמות הכוללים בערבית שלושה מיני דגן⁵¹ קיציים, מהם שניים שתקופת גידולם רק כחדשיים⁵². נשאר רק

שנותרה תקופת גידול של 70 יום בלבד, ואם לחיטה לשני הלחם — קצרו אותה ארבעה חדשים לאחר הזריעה. בירור נוסף על זמני הזריעה ועונות ההבשלה של התבואה עיין בספרי „החקלאות בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", עמ' 198—200.

47. השווה שביעית פ"ב מ"ז, שמדובר על ארבעה מינים אלה כמשרישים לפני ראש השנה או לאחריו. כל הגידולים שנמנו שם, עד סוף הפרק, הם גידולי קיץ בלבד.

48. *Papaver somniferum*; אנגלית: poppy. ויהי זה מאבא בערוך: „מק"ו בלשון כנען, ובל' ערבי כשכאש, ובלע"ז ספאורו". בעקבותיו הולכים רש"י ופרשני אשכנז וכמו כן הרמב"ם המוזה: כשכאש.

49. חלה פ"א מ"ד; ספרי פ' שלח פיסקא ק"י; שם פ' פנחס פיסקא קמ"ז ועוד. אין להניח כי ה-*Papaver*, שזרעיו הקטנים משמשים כתבלין למאפה (ומהלקטי פריו הצעירים מפיקים את האופיום) שימש נושא לדיון בקשר לחלה חמץ ומצה. 50. כך פירש רבנו נתן בפרק ב' שביעית, ברם בפרק א' מאבא פירוש הערוך: כשכא"ש. נראה כי פירוש זה אינו של רבנו נתן עצמו (עיין על פירושו בספרי „כלאי זרעים והרכבה", עמ' 285, הערה 12).

51. השמות דוכן ודורה בערבית מתייחסים לשלושה מיני דגני קיץ: *Panicum miliaceum* — בערבית: דורה חמרה (דורה אדומה); *Setaria italica* — בערבית: דוכן; ו-*Sorghum vulgare*, בערבית: דורה גדולה (דורה לבנה); עיין: *Die Flora der Juden* 1, 743, זהים הפרגים במשנה ל-*Panicum*. מפרשי המשנה זיהו מין זה לדוחן שבמשנה, זכן לועז רש"י בראש השנה י"ג ע"ב: דוחן — מיליו. אבל בברכות ל"ז רע"א הוא מוזה: אורז — מיל. על חילופי הויהוי של אורז ודוחן עיין במאמרי „על תאורו בספרות חז"ל", ספר בראילן א' (ספר חורגין), עמ' 189. 52. כך הדבר עם *Setaria* ו-*Panicum*. אציין כי בספרי „עולם הצומח המקראי",

לזהות פרגין עם הדורה הלבנה — הסורגום. משך זמן גידולו עד להבשלת הזרעים הוא בונים הידועים לנו כחמישה חודשים, ברם אפשרות סבירה היא כי היו זנים שתקופת גידולם היתה ארוכה יותר.

ו. תשעה חדשים — לאסטפליני (ש' 9).

בירושלמי⁵⁵ נזכרו פעמים אחדות איסטפניני והכוונה לגזר הגינה⁵⁶ ששמו ביוונית σταφυλῖνος, ובערבית קלאסית איסטפון⁵⁷. הגזר עבר במשך מאות השנים האחרונות ברירה מן הזנים הקדומים שגוונם אדום-סגול לזנים החדשים שגוונם כתום-אדמדם. בימינו מקבלים גזר מזריעת סתיו לאחר 6-7 חדשים, אבל ניתן להשהות את הצמחים בשדה תשעה חדשים ויותר כדי ששורשם יגדל יותר. סביר להניח כי לזנים הקדומים היתה תקופת גידול ארוכה מהזנים החדשים, והזמן של תשעה חדשים סביר בהחלט יש לציין כי צמח דומה — הפסטינק („גזר לבן“) קרוי בימינו בערבית בשם איסטפלין, ויש המזהים אותו לאיסטפניני. גם צמח זה יש לו תקופת גידול ארוכה ואין להוציא מכלל אפשרות כי לו נתכוון המאמר „תשעה חדשים לאסטפליני“⁵⁸.

ח. שנים עשר חודש — לקפלוטות (ש' 10).

הכוונה לבצל של הכרישה או הכרתי⁵⁹. נהגו בצמח זה בשתי שיטות: היו זורעים את הזרעים בצפיפות כמו חציר (מכאן שמו במקרא „חציר“,

עמ' 154, צידדתי בויהוי דוחן — Sorghum ופרגין — Panicum, ברם לאור „פרק זרעים“ דגן ברור לי כי הזיהוי הנכון הוא דוחן — Panicum (או Setaria) ופרגין — Sorghum vulgare, שמשך זמן גידולו ארוך פי-שנים ויותר מן המינים הנ"ל.

53. דמאי פ"ב, כ"ב ע"ג; כלאים פ"א, כ"ז ע"א (כנוסח כ"ר והרש"ס); מעשרות פ"ב, נ' ע"א; חלה פ"ד, ס' ע"א. וכן נזכר בתוספתא ריש עוקצין בשם אסטפונין.

54. Daucus carota, אנגלית: carrot.

55. עיין לעף, פלורה, ח"ג, 488.

56. דלמן (Arbeit und Sitte 2, 275) סבור כי σταφυλῖνος ביוונית זהה לפסטינק — Pastinaca sativa. תקופת גידולו של ירק זה צוינה בספרות החקלאית כארוכה יותר מזה של הגזר (עיין ה"צ תומפסון, „גידול ירקות“, תל-אביב, תשי"ז, ח"ב, עמ' 286). ברם באנציקלופדיה החקלאית, תל-אביב, תשל"ב, ח"ב, עמ' 443, צוין כי ניתן לקבל יבול של פסטינק כעבור ארבעה חודשים. מסתבר כי ההבדלים באורך תקופת הגידול של ירק זה מאתנים בזנים ובעיקר בעונות הגידול (בזריעת חורף ובגידול בעל עשויה התקופה להתארך מאד).

57. Allium porrum, אנגלית: leek.